

Jan Eichler

Expanze na pozvání

Expanze na pozvání

Rozšiřování NATO a jeho důsledky

Jan Eichler

Recenzovali:

prof. PhDr. RNDr. Nik Hynek, PgDip Res, M.A., Ph.D.

Mgr. et Mgr. Lukáš Tichý, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Jazyková redakce Marie Hamšíková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

Text © Jan Eichler, 2019

Maps © Jaroslav Synek, 2019

ISBN 978-80-246-4279-6

ISBN 978-80-246-4309-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod 9

1. Teoretická a metodologická východiska	14
1.1 Neorealismus jako základní teoretická inspirace	14
1.1.2 Target jako jeden z klíčových pojmů neorealistického pojetí expanze	17
1.2 Tři nejvýznamnější neorealisté	20
1.2.1 Waltzovy roviny analýzy	20
1.2.2 Stephen Walt a jeho teorie rovnováhy hrozeb	22
1.2.3 Mearsheimerův ofenzivní realismus	22
1.3 Neorealismus a jeho základní pilíře	24
1.3.1 Geografický rozměr bezpečnostních hrozeb	25
1.3.2 Balancing neboli vyvažování	26
1.3.3 Strukturalismus jako základní rys neorealismu	28
1.3.4 Jervisova teorie bezpečnostních dilemat	29
1.4 Glaserova teorie skromných vs. nenasytých států	30
1.4.1 Kritika nenasytých států	31
1.4.2 Kontraproduktivní dopady postupu nenasytých států	33
1.4.3 Glaserova doporučení	34
1.4.4 Pilíře Glaserovy inspirace	36
1.5 Ontologické a gnozeologické pozice	37
1.5.1 Čtyři směry holistického přístupu	38
1.5.2 Vyrovnání vztah mezi materialismem a idealismem	39
1.5.3 Metodologická východiska	41
1.6 Výzkumné otázky	43
2. Od NDR po Pobaltí	45
2.1 Rychlý zánik sovětské hrozby	45

2.2	První úvahy o expanzi NATO v době G. Bushe staršího	48
2.2.1	Veřejná jednání a vystoupení	49
2.2.2	Neveřejná jednání a opatření	51
2.2.3	Rozpad SSSR a jeho důsledky	54
2.2.4	Jak to tedy vlastně bylo: mýtus o slibech, nebo dvojitá hra?	55
2.2.5	Dílčí shrnutí	57
2.3	Bill Clinton jako politický garant první vlny expanze NATO	59
2.3.1	Názory skeptiků	60
2.3.2	Expanze NATO jako symbol asymetrického konce studené války	61
2.3.3	PřP jako první krok východní expanze NATO	61
2.4	Expanze NATO pohledem zakladatele neorealismu	63
2.5	George W. Bush jako politický garant druhé vlny expanze NATO	66
2.5.1	Pobaltí jako nová severovýchodní hranice NATO	68
2.5.2	Expanze NATO do černomořské oblasti	70
2.6	Ruské vnitřní vyvažování a jeho strukturální důsledky	75
2.6.1	Ruské vyvažování v historické perspektivě	75
2.6.2	Ruské vyvažování tváří v tvář expanzi NATO	76
2.6.3	Změny po nástupu V. Putina	79
2.6.4	Ruské systémy A2/AD	80
2.6.5	Systémy vysoké kvality protivzdušné obrany	81
2.6.6	Systémy pobřežní ochrany	82
2.6.7	Systémy elektronické války	84
2.6.8	Oblasti s nejvyšší hustotou systémů A2/AD	84
2.6.9	Společné rysy ruských systémů A2/AD	85
2.6.10	Cvičení Západ 2017	85
2.6.11	Ruské systémy A2/AD z pohledu neorealismu	86
2.6.12	Ruské systémy A2/AD z pohledu Glaserovy teorie	88
2.7	Od odstrašování ke konvenčnímu souboji?	90
2.8	Někdejší koncepce NATO jako inspirace pro Rusko?	90
2.9	Závěr kapitoly	92
3.	Anexe Krymu, její okolnosti a důsledky	94
3.1	První polovina 90. let ve znamení bezpečnostní spolupráce	94
3.2	Válka mezi Gruzii a RF jako významný předěl	96
3.2.1	Motivace gruzínských elit	96
3.2.2	Negativní reakce ruských elit	98
3.2.3	Přímá vojenská konfrontace mezi Gruzii a RF	100

3.2.4	Vojenské vítězství Ruska, ale i výzva pro budoucnost	104
3.2.5	Ruská doktrinální sebereflexe	106
3.2.6	Dílčí shrnutí	108
3.3	Válka o Ukrajinu a její důsledky	110
3.3.1	Pohyb od někdejší parity k ruské podřazenosti	110
3.3.2	Politická stanoviska ruských operativních realistů	113
3.4	Od Majdanu k anexi Krymu	115
3.5	Hybridní, nebo asymetrická válka?	118
3.5.1	Rozdíly mezi hybridní a asymetrickou válkou	118
3.5.2	Aplikace na vývoj po roce 2014	122
3.6	Mezinárodněpolitické důsledky anexe Krymu	127
3.6.1	Protiprávnost anexe	128
3.6.2	Reakce mezinárodního společenství	129
3.6.3	Minské dohody	131
3.7	Dopad ukrajinské války na země V4	131
3.8	Debata o konkrétní pomoci Ukrajině	132
3.8.1	Klíčové dokumenty	132
3.8.2	Debata o rozsahu pomoci a o jejích možných dopadech	133
3.9	Vojenské incidenty mezi RF a západními zeměmi	135
3.9.1	Vojenská cvičení NATO a zemí černomořské oblasti	136
3.9.2	Poučení vyvozovaná z vojenských incidentů	137
3.9.3	Dopad expanze na vztahy mezi NATO a RF	139
3.9.4	Dílčí shrnutí	144
3.10	Akademická debata o válce na Ukrajině	144
3.10.1	Kritická stanoviska	145
3.10.2	Nekritická stanoviska	147
3.11	Závěr kapitoly	153
4.	Americké vojenské doktríny nové generace	155
4.1	Priority pro 21. století jako základ doktrinálních dokumentů nové generace	156
4.1.1	Bojová činnost v prostředí A2/AD jako hlavní pilíř Priorit pro 21. století	158
4.1.2	Podstata A2/AD	160
4.1.3	Rusko jako pouze implicitní vyzvateľ	161
4.1.4	Dílčí shrnutí	165
4.2	JOAC (Joint Operations Access Concept – JOAC)	166
4.2.1	Geopolitický rámec JOAC	166
4.2.2	JOAC jako koncepce vedení války	167

4.2.3	Základní charakteristika A2/AD hrozeb	168
4.2.4	Pravidla a zásady pro dosažení vstupu do míst možných ozbrojených bojů	168
4.2.5	Požadované schopnosti pro vedení bojových operací	170
4.2.6	Dílčí shrnutí	170
4.3	Air-Sea Battle, květen 2013	171
4.3.1	Od ALB k ASB	171
4.3.2	Poslání ASB	172
4.3.3	Hlavní cíle ASB	173
4.4	Koncepce průlomových operací 2014 (Joint Concept for Entry Operations), 7. 4. 2014	176
4.4.1	Druhy ozbrojených sil určených pro JCEO	178
4.4.2	Druhy vojenských základen pro jednotky JCEO	179
4.4.3	Hlavní druhy bojové činnosti	180
4.5	Joint Concept for Rapid Aggregation (JCRA), 22. 5. 2015	181
4.6	Závěr kapitoly	182
	Závěr	186
	Seznam zkratk	205
	Zdroje	207

Úvod

Po skončení studené války se velice výrazně proměnily mezinárodní bezpečnostní vztahy (MBV). Namísto někdejšího strnulého bipolárního nepřátelství kdo s koho zavládlo nebývalé uvolnění mezinárodního napětí. Nečekaně rychle pominul dlouholetý strach z války a jemu odpovídající militarizace každodenního života. Rušily se velké vojenské jednotky a prosadilo se čerpání tzv. mírových dividend. Výrazně se snižovaly vojenské rozpočty, snižovaly se stavy ozbrojených sil, zavírala se řada velkých kasáren.

Navíc v poslední den roku 1991 zanikl Sovětský svaz, který se rozpadl na celkem 15 nástupnických států, z nichž nejsilnějším a také nejkontroverznějším byla od počátku Ruská federace (RF). Po této epochální změně nakrátko zazněly úvahy, že by mělo dojít k rozpuštění obou vojensko-politických uskupení, ale ty byly rychle přehlušeny, když vládnoucí elity v USA nabyly přesvědčení, že NATO by mělo zůstat základem nového mezinárodního uspořádání a že by se po určité době mohlo i rozšiřovat směrem na východ. První konkrétní rozhodnutí přišla za administrativy 42. prezidenta USA Billa Clintona. Jeho nástupce G. W. Bush poté prosadil druhou, velice rozsáhlou vlnu, která zahrnula celkem sedm nových států. A právě tyto dvě vlny a jejich dopady na soudobé MBV jsou hlavním námětem této knihy.

Nejprve je však třeba uvést negativní vymezení, které sdělí, o čem tato kniha není. Kniha se nezabývá takovými náměty vývoje NATO po skončení studené války, jakými byly v 90. letech zejména intervence na Balkánu, zvláště pak válka v Bosně a velice kontroverzní válka v Kosovu v roce 1999,¹

1 Neměla druhou rezoluci RB OSN, a tak byla nelegální, navíc se stále více pochybuje o její legitimitě.

jež do dějin vešla jako první nasazení vojsk NATO „out of area“.² Stejně tak kniha nehodnotí operaci ISAF v Afghánistánu³ ani výcvik jednotek v Iráku, na nichž se aktivně podílelo mnoho vojáků NATO,⁴ kteří iráckým vojákům předávali velké množství poznatků a zkušeností.⁵ Stranou jejího zájmu zůstala i celosvětově významná operace Ocean Shield⁶ a spolu s ní také operace Unified Protector v Libyi v roce 2011,⁷ která byla zvláště významnou událostí s dopadem na MBV v celosvětovém měřítku.⁸ A totéž platí i v případě Středomořského dialogu a ICI.⁹ Ve všech výše jmenovaných případech se jedná o velice významné aktivity a programy, z nichž každý by si zasloužil nejméně jednu samostatnou a rozsáhlou monografii, o což se již ostatně řada autorů postarala. Proto se tato kniha k těmto námětům již nevrací a neopakuje to, co o nich napsali jiní.

A nyní pozitivní vymezení: tato kniha se zabývá výlučně procesem východního rozšiřování a jeho dopady na MBV v Evropě, především pro oblast, která se nachází na hranici mezi NATO a Ruskou federací. Jen to je jejím námětem, a v podstatě nic jiného. Zabývá se procesem, který je od svého počátku velice kontroverzní: politické elity nově přijatých zemí jej vítají, zatímco jejich protivníci v Ruské federaci jej silně kritizují a označují za hrozbu pro její bezpečnost a pro mezinárodní stabilitu. Ústředním námětem monografie je proces rozšiřování NATO po skončení studené války a jeho důsledky pro mezinárodní bezpečnostní vztahy posledních dvaceti let.

Kontroverznost je typická také pro debatu, která probíhá mezi akademiky v zemích NATO. Většina hodnotí proces rozšiřování NATO kladně, ale na druhé straně řada jiných od počátku vyjadřuje pochybnosti, nebo dokonce kritické názory. Nejznámějším z kritiků byl od samého počátku přední americký diplomat a historik George Kennan, který celý proces rozšiřování NATO označil za osudovou chybu. Ať tak či onak, proces expanze NATO se stal jedním z hlavních rysů vývoje MBV po skončení studené války. A z tohoto důvodu se také stal ústředním námětem této

2 Lambeth, B. S.: *NATO's Air War for Kosovo*.

3 Auerswald, D. P. – Saideman, S. M. (eds.): *NATO in Afghanistan*.

4 Emmott R. – Ali, I.: *At U.S. urging, NATO agrees training mission in Iraq*, 10. 2. 2018.

5 Gordon, P. H.: *Give NATO a Role in Post-war Iraq*, 10. 4. 2013.

6 Operation OCEAN SHIELD, nedatováno.

7 Gaub, F.: *The North Atlantic Treaty Organization and Libya*, 28. 6. 2013.

8 Zejména v důsledku toho, že po svržení diktátora Kaddáfího se Libye stala zhrouteným státem a nástupištem nebývale rozsáhlé přistěhovalecké vlny z islámského světa do Evropy.

9 *NATO – Official text: Chicago Summit Declaration*, 20. 5. 2012.

monografie, která je přinejmenším stejně kontroverzní jako sama expanze NATO.

Kniha je rozdělena do celkem čtyř kapitol. První kapitola vymezuje teoretická a metodologická východiska. Začíná vysvětlením, proč se při hodnocení procesu rozšiřování NATO používá pojem „expanze“. Autor pro to má věcné, nikoli ideové nebo hodnotové důvody. Dále navazuje zdůvodněním, proč se hlavní teoretickou inspirací pro hodnocení tohoto procesu stal neorealismus, a pokračuje představením hlavních myšlenek, kterými teorii MBV obohatili klíčoví teoretici z předních amerických univerzit. Jde především o teorii rovnováhy hrozeb, o strukturalismus jako hlavní rys neorealismu a o rozdělení realismu na defenzivní a ofenzivní. Rozsáhle je využíván také koncept, který rozděluje bezpečnostní chování států na ty, které usilují o zajištění své bezpečnosti, a na ty, které se na tomto poli chovají jako nenasytné státy.

Ve své druhé části tato kapitola vysvětluje ontologická východiska a metodologii, přičemž se zaměřuje především na způsob psaní, kterým je narativní vyprávění jakožto konkrétní příspěvek do Foreign Policy Analysis. Kapitola také připomíná klíčové autory, kteří byli zásadní inspirací na poli metodologie. Zcela na závěr této kapitoly jsou formulovány čtyři výzkumné otázky, které jsou vůdčím motivem pro tři následující kapitoly. Všechny jsou formulovány jako pozitivní otázky, protože se vztahují ke světu, ve kterém žijeme a který se snažíme více či méně zpětně ovlivňovat či utvářet.

Druhá kapitola je vůbec nejrozsáhlejší, protože se zabývá hodnocením dlouhého období od roku 1990 až do anexe Krymu v roce 2014. Navazuje na monografii z roku 2013, která mj. porovnávala USA a Ruskou federaci z pohledu bezpečnostních strategií a doktrinárních přístupů.¹⁰ Podrobně pojednává o prvních letech po skončení studené války, kdy se rozhodovalo o budoucnosti NATO a o jeho úloze v novém mezinárodním kontextu. Vysvětluje, jak k této otázce přistupovali tři po sobě jdoucí prezidenti USA a kam každý z nich proces expanze posunul. Zároveň s tím se kapitola zabývá i reakcemi ruských politických a vojenských elit, zejména jejich silicím strachem z obkličování. Hodnotí ruskou strategii vyvažování a zvláště velkou pozornost věnuje procesu rozmísťování systémů A2/AD, jejich charakteristice a obavám, které vyvolávají v zemích NATO, zejména v USA.

Třetí kapitola se zabývá nejkontroverznější událostí vývoje po roce 1990, kterou se stala anexe Krymu na jaře roku 2014. Při rozboru jejich

10 Eichler, J. – Tichý, L.: *USA a Ruská federace*.

NATO po skončení studené války

NATO 20 let po skončení studené války

hlavních příčin připomíná především významné projevy ruských politických elit a historický význam poloostrova Krym pro bezpečnost Ruska. Rozsáhle pojednává o svébytné hybridní či spíše asymetrické válce, kterou RF rozpoutala proti Ukrajině, potažmo proti všem zemím, které ji nejrůznějšími způsoby podporují. Dalším významným námětem je způsob uskutečnění anexe Krymu a její neblahý dopad na MBV v Evropě, zejména pak na NATO, na jeho vztahy s Ruskem, na nové členské země a na sílící vojenské napětí na hranici mezi rozšířeným NATO a Ruskou federací. Závěrečná část kapitoly přibližuje akademickou debatu, v jejímž rámci se v USA a v zemích západní Evropy vyprofilovala jak kritická, tak také nekritická hodnocení, která pro anexi Krymu vyjádřila větší či menší pochopení.

Závěrečná čtvrtá kapitola se zabývá americkými doktrinálními dokumenty, které byly schváleny po roce 2012 jako reakce na zdokonalení ruských zbraňových systémů, jejichž posláním je obrana proti vzdušně-pozemním a vzdušně-námořním operacím. Vysvětluje důraz těchto dokumentů na průlomové operace, na přípravu vyloďovacích a vzdušných operací, což vše dohromady dále umocnilo tradiční obavy Ruska coby mocnosti v nepřátelském obležení a vygenerovalo nová bezpečnostní dilemata. Důraz těchto dokumentů na budování vojenských základen na tzv. východním křídle NATO může mít i přímý dopad na ČR a její armádu. Zároveň s tím se znovu vrací otázka výstavby a fungování základen protiraketové obrany.¹¹

Závěr této monografie je relativně rozsáhlý, protože shrnuje nejdůležitější poznatky ze všech kapitol a přináší odpovědi na čtyři výzkumné otázky, které jsou uvedeny v první kapitole. Shrnuje, jak při hodnocení procesu expanze NATO obstály teoretické koncepty realismu a neorealismu, zejména koncept, který státy rozděluje na ty, které usilují o zajištění své bezpečnosti, a ty, které se chovají jako nenasytné. Závěr vyúsťuje ve znepokojivé konstatování, že proces expanze NATO vygeneroval dlouhou řadu bezpečnostních dilemat, v jejichž důsledku se vrátila bipolarita v nové podobě dané zásadními změnami v poměru sil. Vrátila se také militarizace MBV, vážné vojenské napětí včetně vojenských incidentů, které by mohly v krajním případě vyústit i v přímou vojenskou konfrontaci mezi hlavními aktéry, třebaže si ji nikdo nepřeje. A v neposlední řadě závěr uvádí, jaké kroky a jaká opatření by v budoucnu mohly vést k tolik žádoucím posunům od dosavadní konfrontace směrem k uvolnění mezinárodního napětí a k bezpečnostní spolupráci.

11 Hynek, N.: Protiraketová obrana v současném strategickém a politickém kontextu.

1. Teoretická a metodologická východiska

1.1 Neorealismus jako základní teoretická inspirace

Ústřední teoretickou inspirací této kapitoly a potažmo celé knihy je realismus a na něj navazující neorealismus. Hned na počátku přitom zdůrazňujeme, že realismus a realisty dělíme, v návaznosti na myšlenkovou inspiraci Fiony Hillové a Clifforda Gaddyho,¹² na dva hlavní okruhy, a to realismus akademický a operativní. První okruh reprezentují nejznámější a nejcitovanější teoretikové, kteří své poznatky a závěry zveřejňují na stránkách svých monografií a nejčtenějších časopisů. Do druhého okruhu řadíme nejvyšší politické a vojenské činitele. Politici, zejména prezidenti, premiéři a ministři, přijímají důležitá rozhodnutí a vedou důležitá mezinárodní jednání. Vojáci zase připravují texty bezpečnostních a vojenských doktrín, řídí výstavbu a bojovou přípravu ozbrojených sil a v případě jejich nasazení vydávají rozkazy.

Pokud jde o operativní okruh, rozhodnutí o jednotlivých vlnách rozšiřování NATO měla výsostně politický charakter a důsledky. Byla to rozhodnutí, která zásadním způsobem ovlivnila další vývoj MBV mezi NATO a Ruskou federací. To se odrazilo i v dikci doktrinálních dokumentů obou stran, a proto jejich analýze bude ve všech kapitolách věnována velká pozornost. Co se týče akademického okruhu, všichni realisté i neorealisté zdůrazňují, že nepojednávají o takovém světě, jaký by chtěli mít nebo jaký by považovali za ideální. Píší o takovém světě, v jakém žijeme, o světě, jaký je. Realistický přístup ke studiu mezinárodních bezpečnostních vztahů spočívá na třech hlavních myšlenkových konstrukcích, kterými jsou grupismus, egoismus a power-centrismus.¹³

12 Hill, F. – Gaddy, C. G.: *Mr. Putin*.

13 Wohlforth, W. C.: *Realism and security studies*.

První z těchto pojmů vychází ze skutečnosti, že lidé se uskupují do národních států a státy pak vytvářejí koalice. Jejich základem je vzájemná soudržnost, díky níž se členské státy koalic cítí být bezpečné. Ale odvrácenou stranou této soudržnosti se může stát to, že nečlenové koalic se mohou cítit znevýhodnění, nebo dokonce ohroženi, a tak může vzniknout prostor pro střety zájmů, nebo dokonce pro války. *Egoismus* znamená, že každý stát a stejně tak každá aliance či koalice usiluje především o prosazení svých zájmů a právě to se může stát dalším spouštěčem střetu zájmů nebo i válek. A konečně *power-centrismus* pojmenovává tu skutečnost, že každý stát či aliance usiluje o maximalizaci své moci a v důsledku toho trvale narůstají nerovnoměrnosti v rozdělení moci a vlivu na celosvětové úrovni, což se pak stává třetím zdrojem střetu zájmů nebo i válek.

Tři základní myšlenkové konstrukce připomínáme proto, že nabízejí poměrně jednoduchý, ale přitom velice výstižný rámec pro výzkum procesu rozšiřování NATO po skončení studené války. Dávají možnost, jak tento dynamický a kontroverzní proces zkoumat z pohledu obou stran a zejména pak z pohledu jeho dopadů na struktury MBV.

1.1.1 Vysvětlení pojmu expanze

Hned na počátku je třeba vysvětlit, proč při hodnocení procesu rozšiřování NATO po skončení studené války používáme pojem expanze. Vycházíme především z přírodních věd. Matematika, jako královna všech věd, používá pojem expanze k vysvětlení jakéhokoli rozepsaného vzorce. Konkrétně to znamená, že $(a + b)^2$ je základní vzorec, zatímco pro $a^2 + 2ab + b^2$ už se používá pojem expanze. Další přírodovědné vymezení má fyzika: konkrétně jde o vztlak válcového pístu po vstříknutí zápalné směsi. Toto médium prudce navyšuje svůj objem a to je právě ona expanze. V přírodních vědách je tedy vše jasné, neberou se v úvahu ani světové strany, ani žádné ideologie či sofistické argumenty.

Jasně je i geopolitické vymezení expanze, které poskytuje např. francouzská encyklopedie Larousse. Vysvětluje ji slovy, že nějaká země se rozšiřuje za svoje hranice anebo rozšiřuje svůj dominantní vliv ve světě.¹⁴ Další inspirací pro studium rozšiřování NATO je dílo amerického liberála Michaela Mandelbauma,¹⁵ který zdůrazňuje, že k expanzi se uchylují

¹⁴ Expansion. In: *Larousse.fr* [online].

¹⁵ Mandelbaum, M.: *The Fate of Nations*.

silné státy na vzestupu, které si mohou dovolit to, co si nemohou dovolit slabší státy, které jsou naopak na sestupu.¹⁶

Ze všech výše uvedených skutečností vyvozujeme, že expanzí je také proces rozšiřování NATO. V tomto směru navazujeme na významné autory, kteří pojem „NATO expansion“ používali již v 90. letech minulého století. Jsou jimi zejména klasický realista George Kennan¹⁷, liberál Michael Mandelbaum¹⁸, dále pak Michael Brown¹⁹ a John Lewis Gaddis²⁰. A pojem expanze nakonec používá další významný americký autor, který se dlouhodobě pohybuje jak mezi akademiky, tak i mezi tzv. operativci, tedy mezi lidmi, kteří přijímají a prosazují důležitá rozhodnutí na poli mezinárodních vztahů. Je jím Michael McFaul ze Stanford University, velvyslanec USA v Rusku v letech 2012–2014. Ten dokonce přiznává, že expanze NATO byla prosazena právě v době, kdy Rusko bylo slabé.²¹ Všichni jsou ze zemí NATO, jmenovitě z USA a z Velké Británie, žádný z nich nikdy nezaujímal ani prosovětská, ani proruská stanoviska.

Pokud jde o obecné pojetí expanze, moderní historie zná dlouhou řadu různých způsobů a podob jejího provedení. Připomínáme zejména napoleonské války na počátku 19. století nebo expanzi revizionistických zemí v čele s hitlerovským Německem během 2. světové války. Po jejím skončení následovaly dvě zcela rozdílné podoby rozsáhlé expanze. Jak velmi výstižně napsal Geir Lundestad, bývalý ředitel norského Nobelova institutu a také tajemník Nobelova výboru, na jedné straně to byla expanze USA do západní Evropy, která se uskutečnila na základě žádosti tamních politiků, kteří měli obavy z posíleného SSSR. V tomto případě se tedy jednalo o expanzi uskutečněnou na základě pozvání, tedy „expansion by invitation“.²² Na druhé straně to byla expanze tehdejšího SSSR směrem na západ, což byla „expansion by coercion“, tedy vynucená expanze.

Jestliže hlavním nástrojem poválečné expanze USA byla smart power,²³ pak SSSR sázel výlučně na hard power.²⁴ V důsledku toho se druhá část rozdělené Evropy stala svědkem a obětí vynucené expanze, tedy

16 Tamtéž, s. 143–155.

17 Friedman, T. L.: *Foreign Affairs*.

18 Mandelbaum, M.: *Preserving the New Peace*.

19 Brown, M. E.: *The flawed logic of NATO expansion*.

20 Gaddis, J. L.: *The Senate Should Halt NATO Expansion*.

21 McFaul, M.: *Russia as It Is*.

22 Lundestad, G.: *Empire by Invitation?*

23 Nye, J. S.: *Is the American Century Over?*

24 SSSR na hard power sázel v obou hlavních směrech: jak ve své posedlosti dosažením strategické parity s USA, tak i ve vztahu ke svým satelitům (viz intervence v Budapešti 1956 a v ČSSR

„expansion by coercion“, kterou uskutečnil SSSR jakožto druhý hlavní vítěz 2. světové války. Ten nejprve díky svému bezesporu impozantnímu vojenskému vítězství posunul své předválečné hranice o několik set kilometrů na západ, zejména na úkor Polska, které bylo odškodněno na úkor poraženého Německa.²⁵ Hned v prvních poválečných letech si pak vytvořil rozsáhlé nárazníkové pásmo, které rychle přeměnil ve výlučnou sféru svého vlivu. Z tamních států, zcela bez ohledu na jejich minulost, tradice a vyznávané hodnoty, učinil své satelity. Brutálně jim vnutil nejen své ekonomické zájmy, ale také svoji ideologii, vnitropolitické uspořádání a zaměření zahraniční i bezpečnostní politiky. Zvláště výrazně se to projeví tím, že ve všech těchto zemích, včetně tehdejší ČSR,²⁶ již na počátku 50. let, v atmosféře všeobecného strachu z nové světové války, prosadil své pojetí výstavby ozbrojených sil a zaměření jejich bojové přípravy na válku na evropském bojišti proti Bundeswehru, dvěma armádním sborům USA, jednomu francouzskému a jednomu britskému armádnímu sboru na území SRN a proti vojskům dalších členských zemí NATO.

Rozdělení expanze na dva hlavní druhy – *by invitation*, resp. *by coercion* – je hlavní inspirací pro název celé této monografie. Dominuje mu sousloví podstatného jména, kterým je výraz „expanze“, a neshodného přívlastku, který zní „na pozvání (by invitation)“. Tím je od počátku jasně řečeno, z jakých pozic se na proces rozšiřování NATO nahlíží. Je to proces, který se vyznačuje dvěma základními charakteristikami. Za prvé, nebyl nucen na základě hard power, ale naopak na základě soft power, tedy síly přitažlivosti společenství, které vyhrálo studenou válku bez jediného výstřelu proti svému vyzyvateli. A za druhé, je to proces postavený na pozvání ze strany elit bývalých zemích Varšavské smlouvy, z nichž každá měla více či méně neblahé zkušenosti s uplatňováním ruské hegemonie, ať už v rámci Varšavské smlouvy, nebo dokonce uvnitř SSSR.

1.1.2 Target jako jeden z klíčových pojmů neorealistickeho pojetí expanze

Problematika expanze bude v celé této monografii studována ve světle teoretického proudu neorealismu, což je označení, které jako první použil ještě na konci 80. let 20. století přední americký autor Robert

1968). Naproti tomu USA ve vztahu ke svým spojencům sázely na soft power, zatímco hard power byla základem jejich politiky odstrašování vůči SSSR.

25 Allen, D. J.: *The Oder-Neisse Line*.

26 Vondrášek, V.: *Boj KSČ za prosazení vládních programů při výstavbě Československé armády*.

Keohane.²⁷ Neorealismus se podle jeho vymezení vyznačuje silným důrazem na strukturu mezinárodního systému a na úlohu hrozeb, které jsou souhrnným výsledkem celkové síly toho kterého státu, jeho blízkosti k jinému státu, jeho útočných schopností a záměrů, které dává najevo.²⁸ U druhého z těchto faktorů (blízkost k jinému státu) Keohane použil výraz „target“, což znamená cíl nebo terč. Tímto vymezením Keohane sdělil, že každá expanze má svoje geografické a teritoriální zaměření, vždy se uskutečňuje na úkor vlivu jiného státu, k jehož hranicím se expandující stát blíží.

V návaznosti na Keohanovu koncepci targetu budeme aktéry expanze NATO rozdělovat na aktivní a pasivní. Těmi prvními jsou země, které rozšiřují svůj vliv a vysílají své jednotky směrem k jiným státům, které jsou v roli targetů. Do druhé skupiny řadíme země, které naopak čelí tomu, že jiné země se k nim přibližují, že se zeměmi v jejich sousedství uzavírají spojenecké smlouvy, nebo na jejich území dokonce přesunují své vojenské jednotky. Tyto země jsou, jak říká M. Mandelbaum, targetem, tedy terčem či cílem expanze. Pro studium procesu expanze NATO z toho vyplývá, že v prvním případě jde o NATO (dominantně pak o USA) jako aktivního aktéra, ve druhém případě půjde o Ruskou federaci jako aktéra pasivního, přičemž budeme sledovat zejména to, jak expanzi NATO interpretuje a jak na přibližování jednotek NATO reaguje.

Tab. 1: Expanze z pohledu hlavních aktérů a důsledků

Aktéři expanze	Aktivní Expanzi si mohou dovolit pouze silné státy, které jsou na vzestupu. (Mandelbaum)	Pasivní Slabé státy, které jsou na sestupu, hledají způsoby, jak expanzi čelit. (Mandelbaum) Tyto státy jsou v roli „targetů“. (Keohane)
Možné důsledky	mezinárodněpolitické nárůst mezinárodního napětí (Jervis)	vojenské nárůst vojenského napětí vojenské incidenty přímá vojenská konfrontace

Autor tabulky: Jan Eichler

²⁷ Keohane, R. O.: *Alliances, Threats, and the Uses of Neorealism*.

²⁸ Keohane, R. O. (ed.): *Neorealism and Its Critics*, s. 378.

V textu této monografie budeme s pojmem expanze pracovat jako s pojmem, který je ve své podstatě politicky i ideologicky zcela neutrální. Budeme jej používat jako pojem bez jakýchkoli konotací. Nebudeme různé druhy expanze rozlišovat podle toho, která konkrétní země expanzi uskutečňuje, kam ji směřuje a jakými argumenty ji zdůvodňuje nebo ospravedlňuje. Přitom se budeme zabývat všemi třemi rovinami a hlavními rysy expanze tak, jak je vymezili citovaní autoři, které uvádíme v tabulce 2.

Stranou našeho zájmu nezůstanou ani mezinárodněpolitické a vojenské důsledky probíhající expanze. Tento přístup zastáváme i při vědomí, že neorealismus se vyznačuje především důrazem na strukturální faktory mezinárodních bezpečnostních vztahů (MBV), zatímco kroky států a zejména pak jednotlivců jsou nahlíženy jako faktory nižšího řádu, které se více či méně musejí struktuře přizpůsobovat.²⁹

Tab. 2: Projevy expanze

Roviny	Hlavní rysy	Autor vymezení
Geopolitická rovina	rozšiřování vlastního vlivu za dosavadní hranice ovládnutí nového území a jeho zdrojů (ekonomických, lidských i vojenských) změny ve vzdálenostech mezi státy	Larousse Raymond Aron Stephen Walt
Vojenská rovina	vysílání ozbrojených sil mimo vlastní hranice změny vzdáleností mezi armádami porušení rovnováhy bezpečnostních hrozeb změny ve vnímání bezpečnostních hrozeb	Michael Mandelbaum Stephen Walt
Ideová rovina	správa nových území, prosazování nových norem význam ideologické solidarity prosazení vlastní ideologie doktrinální expanze	Michael Mandelbaum Stephen Walt Raymond Aron Larousse

Autor tabulky: Jan Eichler

²⁹ Parent, J. M. – Rosato, S.: *Balancing in Neorealism*.

1.2 Tři nejvýznamnější neorealisté

Na základě neorealistického ukotvení navazuje tento text na tři nejvýznamnější autory tohoto myšlenkového proudu. Jsou jimi Kenneth Waltz, Stephen Walt a John Mearsheimer. U každého z nich připomeneme jejich hlavní díla a především pak klíčové myšlenky, jimiž se budeme inspirovat při hodnocení celého procesu expanze NATO po skončení studené války.

1.2.1 Waltzovy roviny analýzy

Průlomová kniha prvního z nich nazvaná *Man, the State, and War*³⁰ vymezila tři úrovně analýzy mezinárodní politiky, které jsou velice inspirativní i pro hodnocení příčin válek. V první, individuální rovině to jsou státníci, kteří záměrně vyvolávají války s cílem rozšířit svoji moc a umocnit hegemonii státu, v jehož čele stojí a na jehož zájmy se odvolávají. Jen v moderních dějinách lidstva je takových příkladů mnoho. Za všechny připomínáme především Napoleona, který na poč. 19. století rozpoutal tzv. napoleonské války, jež zcela změnily mezinárodní uspořádání v tehdejší Evropě. Dále to byl Adolf Hitler, který rozpoutal 2. světovou válku, vůbec nejničivější válku v dějinách lidstva. Vzápětí po jejím zahájení J. V. Stalin dne 30. 11. 1939 vojensky napadl sousední Finsko s cílem přeměnit ho na nárazníkové pásmo. V období po skončení studené války připomínáme Saddáma Husajna, který v létě roku 1990 vojensky obsadil a anektoval sousední Kuvajt. Výrazně se do soudobých dějin zapsal také 43. prezident USA George W. Bush, který zahájil dvě velké a velice kontroverzní války, a to v Afghánistánu (OEF 2001) a v Iráku (OIF 2003).

Druhá rovina Waltzovy analýzy zahrnuje státy a je velice inspirativní pro analýzu pohnutek a důvodů pro zahajování a vedení válek. Za nejčastější příčinu války jsou považovány nedemokratické a zejména pak diktátorské státy. Po skončení studené války se přitom nejčastěji poukazovalo na režim Saddáma Husajna v Iráku, proti kterému nakonec USA vedly dvě války (1991 a 2003), přičemž ta druhá skončila jeho svržením a následně i popravou. Ve třetí rovině své analýzy pak Waltz podtrhl význam anarchické struktury mezinárodních vztahů, což je také jedna ze systémových příčin propukání válek. V rámci této struktury není žádný suverénní orgán, který by spravoval národní státy a který by je mohl

³⁰ Waltz, K. N.: *Man, the State, and War*.

nutit, aby se řídily mezinárodním právem, a bránit jim v tom, aby se uchylovaly k válkám. A právě proto je nadále možné, aby státy používaly sílu s cílem vnutit svoji vůli jiným státům, zejména těm, které jsou považovány za bezpečnostní hrozby, za možné vyzyvatele, za prostor pro vytváření nárazníkových zón a sfér vlivu nebo za snadné kořisti.

Další klíčová Waltzova kniha nazvaná *Teorie mezinárodní politiky*³¹ položila nejvýznamnější základy teorie neorealismu. Autor v ní zdůrazňuje, že hlavními rysy mezinárodních vztahů jsou ústřední úloha států (state-centrism) a anarchické prostředí, ve kterém státy prosazují svoje zájmy. Dále Waltz podtrhuje, že prvořadým zájmem každého státu je zajistit své vlastní přežití, a proto každý stát usiluje o zajištění maximální bezpečnosti (je tedy tzv. security maximiser). Anarchický systém mezinárodních vztahů nakonec podle Waltze dospěje k rovnováze moci, jež má být postavena na vyvažování. V jeho rámci se státy snaží zabránit, aby některý z nich dosáhl nepřijatelného nárůstu své síly a hlavně svého vlivu na mezinárodní uspořádání.

Vyvažování má podle Waltze dvě základní podoby, a to vnitřní (zvyšování výdajů na zbrojení) a vnější (vytváření koalice).³² Bude-li vyvažování dobře fungovat, státy se spokojí pouze s takovým množstvím moci, které bude potřebné k dosažení dvou základních cílů. Prvním z nich je udržet své stávající postavení v mezinárodním systému, druhým cílem je předejít vzestupu hegemonu, který by mohl ohrozit jejich postavení a potažmo i jejich bezpečnost.

K. Waltz je pro studium expanze NATO po skončení studené války inspirací především proto, že ve svém díle položil hlavní důraz na strukturu mezinárodních vztahů a tím založil přístup, kterému se říká defenzivní realismus, protože zdůrazňuje význam defenzivní strategie států. Jeho inspirace se v této knize odrazí ve třech hlavních směrech.

Pozornost se zaměří především na druhé dvě roviny analýzy (statní a mezinárodní), i když ani individuální rovina nebude zcela opomenuta. Budou sledovány pohyby, rozhodování a jednání jednotlivých aktérů expanze NATO (aktivních i pasivních) a jejich důsledky pro strukturu mezinárodních bezpečnostních vztahů. V popředí zájmu celé monografie bude pohyb těchto vztahů mezi bezpečnostní kooperací a pozitivním mírem na jedné straně a bezpečnostní konfrontací a negativním mírem na straně druhé.

31 Waltz, K. N.: *Theory of International Politics*.

32 Wohlfort, W. C.: *Realism and Security Studies*, s. 15.

Na základě tohoto přístupu bude proces expanze NATO posuzován jako dynamický proces soupeření o vliv v oblasti, která po dobu studené války tvořila západní část Varšavské smlouvy. Na základě Waltzovy inspirace budeme hledat odpověď na otázku, do jaké míry se jednotliví aktéři tohoto soupeření snažili udržet své postavení a do jaké míry šlo o hegemonii či snahu této hegemonii předejít. V návaznosti na K. Waltze se naše monografie dominantně zaměří na druhou a třetí úroveň analýzy. Bude samozřejmě hodnocena i činnost jednotlivých politiků, hlavně prezidentů, ale té bude věnována nejmenší pozornost.

1.2.2 Stephen Walt a jeho teorie rovnováhy hrozeb

Na Waltzův odkaz navázali další významní američtí autoři. Stephen Walt ve svém díle *Původy aliancí*³³ zkoncipoval svoji teorii hrozeb, která spočívá na čtyřech pilířích, jimiž jsou: vzdálenost mezi státy, ofenzivní síla jejich ozbrojených sil, vnímání bezpečnostních hrozeb a rovnováha mezi těmito hrozbami. K nim pak přidal ještě ideologii jako sekundární faktor. Walt pak doplnil, že pokud některý stát silně působí ve všech třech prvních rozměrech, pak jej ostatní státy vnímají jako hrozbu a začnou vůči němu ve svých zahraničních politikách uplatňovat vyvažovací strategie. Právě to byl spolu s důrazem na reaktivní vyvažovací strategii států jeho zásadní přínos pro další rozvoj neorealistickeho myšlenkového proudu.³⁴

Waltova kritéria, včetně ideologie, budou základem pro hodnocení procesu expanze NATO a všech aktérů, kterých se dotýkal. Úhel pohledu se přitom neomezí jen na Rusko a USA, ale rozšíří se na celou oblast někdejší Varšavské smlouvy, v níž vyniká význam vzdálenosti mezi státy, ofenzivní síly jejich ozbrojených sil (zejména námořních a vzdušných), vnímání bezpečnostních hrozeb a také ideologie jakožto sekundárního faktoru.

1.2.3 Mearsheimerův ofenzivní realismus

Dalším bohatým zdrojem teoretické inspirace je John Mearsheimer, typický stoupenec holismu. Cíle států na poli zahraniční a bezpečnostní

³³ Walt, S. M.: *The Origins of Alliances*.

³⁴ Beneš, V.: Realismus.

politiky vyvozuje z toho, jaké je jejich postavení v celkovém systému MBV. To znamená, že jiné cíle mají USA a jiné třeba ČR nebo Portugalsko. V návaznosti na K. Waltze pak Mearsheimer tvrdí, že každý stát se snaží maximalizovat svoji moc a zejména svoji bezpečnost, je tedy „security maximiser“. Zároveň s tím se však od K. Waltze odlišuje svým závěrem, že zárukou mezinárodní bezpečnosti není zachování rovnováhy moci, ale hegemonie.³⁵ Na základě Mearsheimerovy inspirace budeme proces expanze NATO posuzovat především podle toho, jaké cíle jednotliví aktéři sledovali. Budeme se zabývat otázkou, kterým státům šlo o cíle hegemonistického charakteru a jaké konkrétní cíle to byly.

Při diskusi mezi předními americkými neorealistickými teoretiky se tedy vyhranily dva základní přístupy. Na jedné straně to jsou defenzivní realisté, kteří připouštějí, že státy myslí především na svoji bezpečnost, ale to neznamená, že by ve své podstatě byly agresivní. Státy pouze usilují především o to, aby v rámci anarchického stavu mezinárodní politiky přežily. Proto Joseph Grieco použil výraz defenzivní pozicionalismus a vysvětlil jej slovy, že „státy udržují schopnosti nezbytné k tomu, aby si zachovaly svoji bezpečnost a nezávislost“.³⁶

Defenzivní realisté věří, že je možné zmírnit konfliktní potenciál mezinárodní anarchické struktury. V návaznosti na grupismus zastávají přesvědčení, že čím silnější je identita konkrétní skupiny států, tím těžší a náročnější je dobývání a podmaňování si jiných skupin států.³⁷ Dále věří tomu, že státy mohou upevňovat svoji bezpečnost, aniž by tím ohrožovaly bezpečnost jiných. Podle nich by mohlo stačit, pokud státy posilující svoji bezpečnost budou trvale dávat najevo, že mají mírové záměry a že jejich cílem není rozpoutávat války.³⁸

Naproti tomu ofenzivní realisté zastávají názor, že anarchické prostředí vytváří v mezinárodní politice takovou strukturu, která obsahuje neustálý potenciál pro konflikty. Každý stát se snaží neustále upevňovat svoji bezpečnost, ale zároveň s tím je znepokojen, když se stejným způsobem chovají i jiné státy. V důsledku toho ve vztazích mezi státy přetrvává a dále se umocňuje nedůvěra a potažmo i nestabilita mezinárodního míru. Válku sice nikdo nechce, ale mír je nejistý. Právě tento mechanismus je možné testovat při hodnocení mezinárodních souvislostí expanze NATO po skončení studené války.

35 Mearsheimer, J. J.: *The Tragedy of Great Power Politics*.

36 Grieco, J. M.: *Realist Theory and the Problem of International Cooperation*.

37 Van Evera, S.: *Causes of War*.

38 Glaser, C. L.: *The Security Dilemma Revisited*.

Ofenzivní realisté jsou přesvědčeni, že konfliktní potenciál mezinárodní anarchické struktury je velmi silný a generuje ozbrojené konflikty a války. Zastávají názor, že státy si nikdy nemohou být jisty tím, jaké jsou skutečné záměry jiných států, a proto trvale panuje vzájemná nedůvěra a také nejistota. Podle jejich názoru je vysoce pravděpodobné, že státy si budou navzájem přisuzovat útočné a válečné záměry a to snižuje jejich důvěru v mírové cíle.³⁹

Pokud jde o expanzi NATO po skončení studené války, zaměříme náš výzkum do dvou hlavních rovin. V té první jsou argumenty NATO jakožto aktivního aktéra, který klade důraz na argumenty typické pro defenzivní realisty, podle nichž nemá expanze ofenzivní záměry a nepředstavuje bezpečnostní hrozbu pro RF. V druhé rovině to jsou pak argumenty RF jakožto pasivního aktéra, který přiblížování NATO ke své západní hranici vnímá jako vážnou a naléhavou bezpečnostní hrozbu.

1.3 Neorealismus a jeho základní pilíře

Téměř všichni soudobí neorealisté se odvolávají na závěr Samuela Huntingtona (jinak klasického realisty), že MV se vyznačují vysokým stupněm nejistoty, protože při zajišťování bezpečnosti států nelze příliš spoléhat na jiné aktéry.⁴⁰ Proto se v rámci MBV uplatňuje tzv. svépomocný systém (self-help system, self-help world), což znamená, že velké a ctižádostivé státy musejí na zajištění svojí bezpečnosti vynakládat velké úsilí a vysoké výdaje.⁴¹ Budování obranných kapacit nemusí být vždy zárukou bezpečnosti, ale jejich zanedbávání vždy vede k oslabení bezpečnosti.⁴²

Základním problémem anarchického stavu v mezinárodních bezpečnostních vztazích je měnící se poměr sil mezi jednotlivými státy. Na jedné straně jsou státy, kterým se podařilo upevnit svůj odstrašovací a obranný potenciál, a tak se dostaly do nadřazeného postavení (superiority) vůči těm, které naopak zaostaly a dostaly se do postavení podřadného (inferiority).⁴³ Zaostávající a slábnoucí státy si uvědomují, že se dostaly do podřadného postavení, a snaží se to změnit.⁴⁴

39 Wohlforth, W. C.: *Realism and Security Studies*, s. 13.

40 Huntington, S. P.: *Arms Races*.

41 Waltz, K. N.: *Theory of International Politics*, s. 33.

42 Parent, J. M. – Rosato, S.: *Balancing in Neorealism*.

43 Neumann, I. B.: *Russia's Europe*.

44 Morgenthau, H.: *Politics Among Nations*, s. 201–202.